

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування в механізмі держави: конституційно-правовий аспект / І.В. Борденюк // Право України. – 2003. – № 4. – С. 12–17.
2. Борденюк В.І. Децентралізація державної влади і місцевого самоврядування: поняття, суть та форми (види) / В.І. Борденюк // Право України. – 2005. – № 1. – С. 21–25.
3. Гордова Я. Зміст принципу субсидіарності у муніципальному праві / Я. Гордова // Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти розвитку економіки та права : матер. науково-практичної конференції, 02 вересня 2014 р., Тернопіль. – Тернопіль : ГО «Всеукраїнський центр громадського права», 2014. – № 1.
4. Калиновський Б. Конституційні принципи місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 14.00.02 / Б. Калиновський ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 21 с.
5. Кашкін С.Ю. Основи права Європейського Союзу : [навч. посіб.] / С.Ю. Кашкін. – М. : Білі Альви, 1997. – 94 с.
6. Квітка С.А. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні / С.А. Квітка // Аспекти публічного управління. – 2015. – Вип. № 4 (18). – С. 28–35.
7. Ковбасюк Ю. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації : [наук. доп.] / Ю. Ковбасюк ; редкол.: Ю. Ковбасюк, К. Ващенко, В. Толкованов та ін. ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2014. – 128 с.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Куйбіда В.С. Принципи та методи діяльності органів місцевого самоврядування : [моногр.] / В.С. Куйбіда. – К. : МАУП, 2004. – 432 с.
10. Нойхауз Н. Ценности христианской демократии / Н. Нойхауз ; пер. с нем. – М. : Республика, 2005. – 192 с.
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

УДК 340.7.07(3)

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ
В КРАЇНАХ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ**

Опольська Н.М., к. ю. н.,
доцент кафедри права
Вінницький національний аграрний університет

Стаття присвячена генезису права на свободу творчості в стародавніх державах Месопотамії, Стародавньому Єгипті, порівняльному аналізу його витоків на основі дослідження джерел права, історико-правових пам'яток, результатів творчої діяльності IV–I тисячоліття до н. е.

Ключові слова: право на творчість, свобода творчості, творча діяльність.

Статья посвящена генезису права на свободу творчества в древних государствах Месопотамии, Древнем Египте, сравнительному анализу его истоков на основе исследования источников права, историко-правовых памятников, результатов творческой деятельности IV–I тысячелетия до н. е.

Ключевые слова: право на творчество, свобода творчества, творческая деятельность.

Opolska N.M. FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE RIGHT TO CREATIVE FREEDOM IN THE COUNTRIES OF THE ANCIENT EAST

The article is devoted to the genesis of the right to freedom of creativity in the ancient states of Mesopotamia, Ancient Egypt, a comparative analysis of its sources on the basis of the study of sources of law, the monuments of historical and legal results of creative activity IV–I millennium BC.

Key words: right to work, freedom of creativity, creative activity.

Постановка проблеми. Генезис права на свободу творчості має багатовікову історію. Законодавчому закріпленню зазначеного права передують усвідомлення соціальних потреб у вільній реалізації творчих здібностей людини та отримання зиску від використання інтелектуальних здобутків.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідженню історичних аспектів становлення й розвитку права на творчість присвятили свої праці В. Авдеева, С. Лисенков Т. Мілова, Д. Шапорєва й інші науковці. Однак поза увагою науковців залишилися питання генезису права на свободу творчості в стародавніх державах Месопотамії, Стародавньому Єгипті.

Метою статті є аналіз витоків права на свободу творчості в стародавніх державах Месопотамії та Стародавньому Єгипті.

Виклад основного матеріалу. Витоки творчої діяльності сягають своїм корінням своєї давнини. Спершу людина навчилася використовувати для добування їжі предмети, що її оточували, потім їх удосконалювати, а згодом створила перший в історії людства винахід –

знаряддя праці. На зорі людської цивілізації це вміння стало основною рисою, яка відрізняла людину від тварини, й однією з підстав її еволюціонування.

Водночас із використанням творчих здібностей виникло бажання уникнути загальнодоступності використання результатів інтелектуальної діяльності. Наприклад, через надзвичайно важливе значення вогню різні способи його добування тримались у таємниці й передавались у спадок. Саме здатність до творчості й виділяла талановитих осіб, надавала можливість заявляти про власні «надприродні» сили. Незрозумілі для первісного суспільства наукові відкриття, винаходи, які не мали простого пояснення, були підставами для визнання цих осіб «надлюдьми», богами.

Першопрохідцями на цьому шляху були шумери (IV–III тисячоліття до н. е.), винаходи та наукові відкриття яких вважають одними з перших в історії світової цивілізації. Шумерам приписується винайдення писемності, що з часом трансформувалась у клинопис. Вони першими почали будувати іригаційні споруди, ступінчасті

піраміди, винайшли рецептурні довідники, бібліотечні каталоги, вираховували довжину року, сформували письмові закони, професійну армію, винайшли арифметику, навчилися виготовляти кольорове скло і бронзу.

Ці факти підтверджують, що жителі Стародавньої Месопотамії активно використовували здобутки творчої діяльності, регулювання якої відбувалось на основі традицій, обрядів, звичаїв і табу.

У державних утвореннях на території Месопотамії були створені письмові пам'ятки права, які є найдавнішими, відомими історії. Однак вони не виділяють творчість як вид діяльності людини. Закони Урукаґіні (XXIV ст. до н. е.), Закони Ур-Намму (XXI ст. до н. е.), Закони Білалами (XX ст. до н. е.), фрагменти яких збереглися до нашого часу, не містять жодної згадки про творчу діяльність.

Це пов'язано з тим, що жерці намагались тримати в таємниці знання про творчі здібності людини. Названі кодекси мали регулювати відносини між людьми. А жерці, які часто самі були творцями об'єктів інтелектуальної власності, підтримували ідеологію, що творчу владу мають лише боги. І лиш вони могли конкурувати і сперечатись між собою за ці здібності. Людина не вправі втручатись у сферу божественної творчості під страхом покарання. Різні наукові відкриття, винаходи використовували для підтримки авторитету жерців, зміцнення влади й релігійної ідеології.

Людина не була суб'єктом права на творчість. Уважалось, що творити можуть тільки боги, творча діяльність була оповита таємницями, результати творчості тримались у секреті. Творчі здібності людини захищували до надприродних, божественних.

Підтвердження цієї думки знаходимо в гімнах, що дійшли до нашого часу на окремих глиняних табличках і їхніх фрагментах. У міфічному оповіданні «Енкі і світогляд» (III тисячоліття до н. е.) розповідається, що бог Енкі заховав усередину фетишів сто творчих здібностей, у тому числі окремі винаходи й відкриття. Ці амулети були захищені в скарбниці Енкі в Еріді, їх хитростю викрала богиня Інанна та перевезла в Урук. За легендою, Інанна була ображена, що Енкі не наділив її владою, як інших її сестер [1, с. 121].

Відповідно до релігійно-міфологічних переказів, головним божеством для шумерів був бог Енліль. Йому приписується винайдення перших знарядь праці. Енліль передав свої творчі здібності богу Енкі. Однак сестра Енкі, богиня Інанна, викрала ці здібності разом із амулетами, у яких вони були захищені.

У літературі зустрічається й інший переклад міфу «Енкі і світогляд». Особливість трактування полягає в тому, що Інанна викрала не амулети, а таблиці мудрості «Ме», у яких були захищені творчі здібності, божа сила й мудрість [2].

Аналізуючи зазначену пам'ятку з позиції сучасної концепції свободи творчості, можна стверджувати, що в міфічному оповіданні описується порушення прав інтелектуальної власності Енкі, який, очевидно, був творцем окремих винаходів або наукових відкриттів. Процес їх створення автор описав у таблицях, які були викрадені Інанною. Переховування таблиць мудрості «Ме» та амулетів, що пов'язані з творчою діяльністю, у скарбниці храму вказує на усвідомлення доцільності охорони результатів інтелектуальної власності й захисту від посягань.

У поемі «Енкі і світогляд» описується подвійна природа результатів творчої діяльності, зв'язок творчих здібностей, інтелектуальних ідей і матеріального носія, у якому вони втілені. Аналізуючи зазначену пам'ятку, доходимо висновку, що жерці розуміли важливе значення творчої діяльності, але бажання привласнити її результати, закріпити лише за собою переваги використання, унеможливити доступ інших, посилити свій вплив, зміцнити владу стало причиною невизнання в людини творчих здібностей. В основі традицій, обрядів, звичаїв на творчу діяльність було накладено табу. Творити могли лише боги, їхні діти й намісники бога на землі.

Жодної згадки про творчу діяльність людини та інтелектуальну власність у правових кодексах шумерів не було, жерці усвідомлювали результати творчості як «засіб впливу», а не власність. Вона допомагала їм нав'язувати свою волю, підтримувати авторитет і владу. На нашу думку, творча діяльність була однією з причин нерівності між людьми, поділу на класи. З метою вберегти такі «засоби впливу» на суспільство як результати творчої діяльності, жерці тримали їх у секреті, не розголошували.

Підтвердження контролю за поширенням наукових знань, творчих здобутків є те, що в містах Стародавнього Шумеру при храмах були створені школи, де вивчали дві основні програми. В основі першої лежала наука й техніка, а друга була спрямована на літературу й розвиток творчих здібностей. Учителями були жерці. Вони вчили писати клинописом на глиняних табличках, рахувати, розповідати сказання про богів, розвивали творчі здібності в дітей.

Хто успішно закінчував школу, мав можливість стати переписувачем, чиновником або жерцем. Отже, храмові школи в містах Стародавнього Шумеру були своєрідними науковими центрами, де одні результати творчості були засекречені, а інші з метою суспільного розвитку, підтримки авторитету влади набували поширення.

Одним із наймолодших міст у Шумері був Вавилон. Це місто має важливе значення для розвитку права на творчість. Сюди приїздили жерці Єгипту, Сирії, Еламу, Ассирії, Персії, Аравії, Мідії, Ефіопії та інших міст, доповідали головному жерцеві в храмі Вавилону Есагілі таємниці своїх країн, проводили наради. Їх навчали жрецької науки. Фактично відбувався обмін досягненнями в різних сферах науки й техніки. Жерці високо цінували результати творчої діяльності, винаходи, наукові відкриття, усвідомлювали їх значення для розвитку суспільства, тому фактично монополізували наукові знання та використовували їх як «засоби впливу».

У процесі суспільного розвитку, з поширенням окремих творчих умінь і навичок відбулись зміни у сфері правового регулювання творчо-трудової діяльності. За правління царя Хаммурапі було створено систему правових норм, спрямованих на регулювання соціально-економічних відносин у Вавилоні в XVIII ст. до н. е.

У статті 274 закладено основи регулювання оплати праці ремісників: «Якщо людина наймає якогось ремісника, має йому платити сріблом за день. Платня каменерізу 5 (ше) срібла, платня кравцеві (... ше) срібла, платня ковалеві (... ше) срібла, столяру 5 (ше) срібла, платня теслі 4 (ше) срібла» [2].

У цій нормі перераховано основні ремісничі професії, які були відомі у Вавилоні та країнах

Стародавнього Сходу, а саме: каменеріз, кравець, столяр, тесляр, коваль. Необхідною передумовою оволодіння цими навичками є природні нахили до творчої діяльності, наявність добре розвиненої уяви, образного мислення, художнього смаку тощо. В основі цих професій лежать не тільки трудові навички та вміння, а й творча функція.

Як нам видається, закони царя Хаммурапі – це перший нормативно-правовий акт, у якому закладено основи правового регулювання творчо-трудової діяльності. Хоча зазначена пам'ятка права не відділяє творчу діяльність від діяльності ремісників, але вона закріплює гарантування права на оплату праці із застосуванням творчих здібностей не нижче за межу, закріплену в законі.

Отже, генезис права на творчість у Стародавній Месопотамії IV–III тисячоліття до н. е. можна поділити на два періоди: шумерський і вавилонський.

Регулювання творчої діяльності в шумерський період характеризується релігійним запереченням наявності творчих здібностей у людини, зарахуванням творчості до божественної влади, монополізацією жрецьтвом наукових знань і творчих умінь, контролем за їх поширенням, відсутністю згадок про творчість у письмових пам'ятках права.

Особливістю вавилонського періоду є закріплення в Законах Хаммурапі гарантування оплати праці, де частково використовувались творча здатність. Певним прогресом у використанні творчих здібностей людини є законодавче закріплення того, що каменерізу, кравцю, столяру, тесляру, ковалю мали платити сріблом за день роботи не нижче за зазначену в законі суму. Однак творча діяльність не була відділена Хаммурапі від ремісничих професій.

Значущі науки відкриття, винаходи Вавилону також були оповиті таємницями, тримались жерцями в секреті від народу. Визнання творчих здібностей у людини підірвало б суспільний устрій, релігійні переконання й авторитетний вплив жрецьтва. Фактично право на творчість не визнавалось, а творча діяльність перебувала під пильним контролем жерців.

Стародавній Єгипет став наступним після стародавньої Месопотамії центром розвитку творчих здібностей людини та правового регулювання їх використання. Основу староєгипетського права становили звичаї, які були тісно пов'язані з міфічними приписами, релігійними нормами й законодавством фараонів.

Незважаючи на те що в Стародавньому Єгипті, як і в Месопотамії, активно розвивалась творча діяльність, роль творчості тут була іншою. Вона вважалась уже не стільки справою богів, скільки носієм буття вічного, головним засобом забезпечення безсмертя. І лише окремі науки знання тримались у секреті для підтримки авторитету влади фараона, жерців, релігії.

Основним джерелом права в Стародавньому Єгипті були звичай і законодавча діяльність фараонів, особливою в регулюванні творчої діяльності – розмежування праці ремісників і засекречування наукової діяльності.

Єгиптяни до ремесла зараховували художнє мистецтво, архітектору, музику, столярство, каменярство, суднобудування, гончарство, ткацтво, ювелірну справу тощо.

У містах існували об'єднання ремісників за професіями, щось на зразок цехів, часом навіть

із різними спеціальними підрозділами, як це було, зокрема, у каменотесів – спеціальність у Давньому Єгипті найбільш дефіцитна, вважаючи на пристрасть єгиптян до пишних гробниць із різьбленими фризами, барельєфами та іншими роботами по каменю [4, с. 235].

Ремісники Стародавнього Єгипту не мали фіксованої оплати праці, як це було у Вавилоні за Законами царя Хаммурапі, однак вони вперше почали використовувати маркування, що свідчило про належність товарів певній майстерні. Це була своєрідна система захисту результатів творчої діяльності, що є прототипом сучасного товарного знака.

Священною вважалась праця художників, які займали високе соціальне становище. Якісна робота художників над гробницями вважалась демонстрацією багатства власника усипальниці. На відміну від Месопотамії, де творчість приписувалась богам, а імена справжніх творців були приховані, окремі імена єгипетських творців дійшли до нашого часу. Перша піраміда в стародавньому Єгипті була побудована Імхотепом, який був архітектором, художником, математиком, лікарем, мудрість якого була пізніше описана стародавніми греками.

Мистецтво не сприймалось як самостійний вид діяльності. Художня практика розглядалась у контексті ремесла. «Мистецький» означало «штучний», «умілий», «майстерний». Мистецтво – це передусім техніка виконання, результат якої оцінюється якістю роботи. Це стосувалось діяльності й писця, і лікаря, і жерця або будь-кого, хто доводив свою професійну кваліфікацію. Утім один із ієрогліфів, що означав мистецтво, тлумачився і як творча діяльність, зокрема, бога-творця. Але творчість уявлялась не абстрактною, а конкретною: такою, що мала результат [5, с. 48].

Свобода творчості в Стародавньому Єгипті являла собою цікаве поєднання свободи та обмежень. Єгипетське суспільство визнавало наявність творчих здібностей у людини, у раба.

Якщо людина мала талант, незважаючи на скромне походження, вона могла піднятися до найвищих посад. Найвідомішим прикладом, що датується Новим царством, є біблійна історія Йосифа, який прибув до Єгипту рабом, а став другою особою після фараона [6, с. 58].

Свідченням тому, що творчі вміння могли стати запорукою безбідного існування, є пам'ятка історико-правової думки «Пророцтво Неферті». У творі вказано, що Неферті – неджес, тобто людина незначного походження, вільний простолюдін, але зазначається, що він забезпечений, бо в нього «більше речей, ніж у таких, як він» [7, с. 73–75].

Незважаючи на визнання творчих здібностей у людини, свобода творчості зазнавала обмежень з боку релігії, жерців, фараонів. Творці насамперед мали бути охоронцями священних традицій у всіх галузях ремісничих професій.

Що стосується наукових відкриттів, винахідництва, то ця сфера творчої діяльності була повністю підконтрольна жерцям і трималась у таємниці для підтримки їхнього авторитету.

Широких історичних узагальнень не робилося, зміни в житті держави пояснювалися волею богів і моральними якостями людей. Хоча всі види розумової діяльності так чи інакше залежали від релігії, проте саме жерці займалися накопиченням і систематизацією інформації. Вони добре усвідомили ту істину, яка нині фор-

мулюється так: «Хто має інформацію, той має владу». І мали владу не тільки над простими людьми, а й над фараонами, уміло використовуючи для цього свої знання. Часто жерці не цуралися шахрайства, здійснюючи «дива» за допомогою знань фізики, хімії, механіки тощо. Людям показувалися дивні речі, що мали підтверджувати їхнє посередництво в спілкуванні з богами, які так чи інакше «висловлювали свою волю» [6, с. 58].

Спостерігаючи за природою, накопичуючи досвід, жерці використовували наукові відкриття як важіль політичної влади. Розвиток астрономії зумовив можливість передбачення періодів розливу Нілу. Після цього відкриття був запроваджений ритуал, коли фараон «керував» розливом.

Єгипетські жерці розробили надзвичайно точний для свого часу сонячний календар. Спочатку діяв календар, який складався із 360 днів. Коли жерці уточнили тривалість року, було вигадано міф про те, що боги подарували народу Єгипту кілька днів, які були оголошені святковими [8].

Для підтримання власного авторитету жерці показували населенню Стародавнього Єгипту образи богів. На стіні храму на тлі спочатку червоного, а потім зеленого кольору після заклинань жерців з'являлася тінь бога Осіріса. Жерці заздалегідь обробляли стіну азотнокислими солями й сірчистою сурмою, які під впливом спеціальної сполуки починали світитися. І лише необроблена частина, яка за контурами точно збігалася з контуром зображення бога, залишалася темною. Побачивши тінь немилосердного бога, який міг перетворити на попіл посіви, людина був віддати половину врожаю в житницю жрецького храму, а також кожного дня по кілька разів приносити іншу данину до храму [6, с. 58].

Отже, єгипетська цивілізація, подібно до месопотамської, була осередком розвитку творчої діяльності, де винаходи й наукові відкриття з'являлись один за іншим. Однак, на відміну від Месопотамії, у Стародавньому Єгипті визнавали наявність творчих здібностей у людини, а творчість не була виключно справою богів. Аналіз результатів творчості Стародавнього Єгипту, що дійшли до нашого часу, дає підстави зробити висновки про розмежування творчої діяльності на окремі її види: ремісництво та наукові досягнення.

До ремісництва зараховували не тільки творчу діяльність, а взагалі вміння й навички, які мала людина. Сам термін «мистецький» означав «штучний», «умілий», «майстерний» і позначав техніку виконання, результат якісної роботи. До ремісництва належали художнє мистецтво, архітектура, музика, виконання, столярство, каміньярство, суднобудування, гончарство, ткацтво, ювелірна справа тощо.

Талановиті люди, які займалися творчістю, не вважались богами, як у Месопотамії, а переважно мали високий соціальний статус, безбідне існування. Священною вважалась праця художників, архітекторів, їхня якісна робота над гробницями вважалась демонстрацією багат-

ства власника усипальниці. Однак творчість не сприймалась як самостійний вид діяльності людини, розглядалась у контексті ремесла.

Творчість у сфері наукової діяльності була повністю під контролем жерців. Наукові знання тримались у секреті для підтримання авторитету влади фараона, жерців, релігії. Результати наукової творчості розкривались для широкого загалу як підтвердження надприродних здібностей жрецьтва і фараона, їх обраності богами.

Висновки. Отже, на основі аналізу джерел права, історико-правових пам'яток і результатів творчої діяльності IV–I тисячоліття до н. е. можна зробити висновок, що правове регулювання творчої діяльності в стародавніх державах Месопотамії та Стародавньому Єгипті відбувалось на основі звичаїв, обрядів і табу.

Генезис права та творчість у стародавніх державах Месопотамії IV–III тисячоліття до н. е. можна поділити на два періоди: шумерський і вавилонський. Шумерський період характеризується релігійним запереченням наявності творчих здібностей у людини, зарахуванням творчості до божественної влади, монополізацією жрецьтвом наукових знань. Особливістю вавилонського періоду є закріплення в Законах Хаммурапі гарантування оплати праці, де частково використовувались творча здатність.

На відміну від більшості стародавніх держав Месопотамії, у Стародавньому Єгипті визнавали наявність творчих здібностей у людини, а творчість не була виключно справою богів. Люди, які займалися творчістю, не вважались богами, як у стародавніх державах Месопотамії, а переважно мали високий соціальний статус. Однак творчість не сприймалась як самостійний вид діяльності людини, розглядалась у контексті ремесла. Лише творчість у сфері наукової діяльності була повністю під контролем жерців, трималась у секреті з метою підтвердження надприродних здібностей жрецьтва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сэмюэл Н. Крамер. История начинается в Шумере / Сэмюэл Н. Крамер ; пер. Ф.Л. Мендельсон ; под. ред. В.В. Струве. – М. : Наука, 1965. – 234 с.
2. Миф об Инанне и Энки // Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
3. Закони царя Хаммурапі. § 274 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
4. Васильев Л.С. История Востока : [учебник по специальности «История»] / Л.С. Васильев. – М. : Высшая школа, 1998. – Т. 1. – 1998. – 307 с.
5. Гаврюшенко О.А. История світової культури : [навчальний посібник] / О.А. Гаврюшенко, В.М. Шейко, О.В. Кравченко ; наук. ред. В. М. Шейко. – К. : Кондор, 2006. – 404 с.
6. Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій : [навчальний посібник] / Т.В. Орлова ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К. : Знання, 2012. – 446 с.
7. Пророчество Неферти : [хрестоматія по історії Древнього Востока] / перевод Н.С. Петровского. – М., 1963. – С. 73–75.
8. Стародавній Єгипет // Матеріал із Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.